

بررسی مفاهیم اجتماعی معماری بناهای عمومی دوره پهلوی اول در شهر تبریز بر اساس تئوری میشل فوکو

نوشین قربانی^۱

سحر طوفان^۲

حبیب شاه‌حسینی^۳

نیما ولی‌زاده^۴

حسن ستاری ساربانقلی^۵

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۱۱

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۸/۶

چکیده

تغییر در سازماندهی فضایی بناها در دوره پهلوی اول، در بناهای عمومی تبریز، ایران، مشهود است. در این دوره با توجه به تحولات حکومتی - سیاسی شکل گرفته در ساختار کشور، بناهایی با عملکردهای نوین سر بر آوردند. سوال مطرح شده این است که آیا می‌توان از منظر مبادی جامعه‌شناسانه و مفاهیم اجتماعی الگوی پنهان حاکم بر ساختارهای نوین معماری را بررسی کرده و به عنوان الگوی ثابت در معماری به کار برده و افراد حاضر در بنا را از لحاظ رفتاری کنترل نمود؟ در این رابطه میشل فوکو، اندیشمند فرانسوی، تکنیک‌های انضباطی را معرفی می‌نماید که منجر به کنترل افراد حاضر در مکان می‌گردد. هدف از این پژوهش تطبیق تکنیک‌های انضباطی مورد نظر فوکو از جمله عملکردی بودن فضا، شبکه‌بندی، تفکیک فضایی و رویت‌پذیری در سه کاربری آموزشی (دانشسرای پسران)، اداری (عمارت شهرداری) و خدماتی (کارخانه چرم‌سازی خسروی) تبریز در دوره پهلوی اول است. این تحقیق از نوع کیفی و با تحلیل محتوای نمونه‌های مورد پژوهش انجام گرفته و یافته‌های آن برآمده از منابع کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که آیت‌هایی هم‌چون سازمان‌دهی سلولی فضاها، اختصاصی کردن مکان، حذف گردش پراکنده، سیرکولاسیون مشخص و محدود، طراحی عملکردی فضا در نمونه‌های مورد پژوهش رعایت شده است. واژگان کلیدی: سازماندهی فضایی معماری، پهلوی اول، میشل فوکو، تئوری قدرت، تکنیک‌های انضباطی فضا.

۱. دانشجوی دکتری تخصصی گروه معماری، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

۲. استادیار، گروه معماری، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران (نویسنده مسئول).

E-mail: Sahar.toofan@iaut.ac.ir

۳. استادیار، گروه معماری، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

۴. استادیار، گروه معماری، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

۵. دانشیار، گروه معماری و شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

بیان مسئله

معماران و طراحان، به عنوان افرادی که فضا، زمان، ارتباطات و معنا را خلق می‌کنند، قواعد و شیوه استفاده از فضا را نیز سازماندهی می‌کنند. این که چه نوع فضایی خلق و تولید می‌شود، برای کیفیت و کمیت مناسبات اجتماعی پیامدهایی دارد. فعالیت‌هایی که اجازه می‌یابند و ترغیب می‌شوند یا منع و کنترل می‌شوند، تحت تأثیر طراحی، شکل، اندازه، مقررات و سازماندهی و نهایتاً نظارت بر فضای تعیین شده و کارکردی شده قرار می‌گیرند (رشیدزاده، طهماسبی و حبیبی، ۱۳۹۸: ۲۱۶). هنگامی که از فضا سخن گفته می‌شود، تعاملات پیچیده میان کالبد معماری و ارتباطات اجتماعی و قواعد و ارزش‌ها و نگرش‌های منتشر شده در مکان یاد شده را مد نظر داریم (غلامرضا کاشی، ۱۳۹۰: ۱۰۲). پیکره‌بندی فضا نقش پررنگ و پر اهمیتی در شکل‌دهی به فعالیت‌های انسانی دارد. برای توضیح بیشتر باید گفت، فضا و فعالیت انسانی دو ماهیت مستقل و متفاوت نیستند (واگان^۱، ۲۰۰۷: ۲۰۸). منظور از پیکره‌بندی فضایی، نحوه چیده شدن فضاها در کنار یکدیگر و ارتباط متقابل آن‌ها با هم است. بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که هر تغییر در نحوه چیدمان فضاها، تغییراتی را در سطح کل پیکره‌بندی فضایی ایجاد خواهد کرد (عباسزادگان، ۱۳۸۱: ۶۷). اصول سازماندهی فضا در طراحی بنا و فضای کالبدی حاصل از آن به عنوان بستر دریافت تصاویر ذهنی شکل گرفته در ذهن مردم، نقش مهمی در تجربه فضای یک بنا دارد (شیخ اسدی، کاظم‌زاده و هاشم‌نژاد، ۱۳۹۵: ۸۸). فضا یکی از بهترین ابزارهای سیاسی دولت است. دولت برای اطمینان از کنترل مکان‌ها و حفظ سلسله مراتب مدنظر خود و نیز همگن ساختن کلیت اجتماع، از فضا استفاده می‌کند (حاجی رضا طهرانی، ۱۳۸۹). از فضاست که امکان فهم نظری مفاهیمی چون عاملیت، آگاهی، قدرت و مفاهیمی از این قبیل با تأکید بر وجه فضایی آن‌ها ممکن می‌شود (صیاد و دیگران، ۱۳۹۸: ۷۴). فضا محصول نیروهای ایدئولوژیک و اقتصادی و سیاسی (قلمرو قدرت) است (سوئیتا و دوئل^۲، ۲۰۱۹). میشل فوکو، فیلسوف فرانسوی، افقی تازه را در شناخت و تحلیل پدیده‌های اجتماعی و تاریخی گشوده است. او به تحلیل منعطف از اهمیت حیاتی قدرت در شکل و کنترل گفتمان، تولید دانش و ساختار بندی اجتماعی فضا در هر جامعه می‌پردازد (زارع و شریفی، ۱۳۹۲: ۱). فضا همواره با الگویی از سازمان قدرت سازماندهی شده است. سازمان فضایی دست کم از این حیث که خواهان الگویی خاص از سوژه مطلوب است، الگوی رفتار خاصی را طلب می‌کند، الگوهایی از رفتار را مجاز و الگوهایی را غیرمجاز می‌داند، چون یک سازمان قدرت است (بل^۳، ۱۹۹۴: ۶۷). بحث از قدرت و مسائل پیرامون آن در قالب پرسش‌هایی بنیادین و مرکزی در طول تاریخ همواره ذهن کنجکاو و نقاد بشر را به خود مشغول داشته‌اند (میلانی، ۱۳۹۰: ۸۸). میشل فوکو در آثار خویش به خصوص کتاب «مراقبت و تنبیه»، از گسست میان قدرت

1. Vaghaun

2. Soaita & Dewilde

3. Bell

پیشامدرن و قدرت مدرن سخن می‌گوید. قدرت پیشامدرن در «مکانی ثابت» (بدن پادشاه) متمرکز بود و گستره اعمال آن محدود و مشخص بود. در مقابل، قدرت مدرن به سمت نوعی «سراسربینی» گرایش دارد که از طریق «انضباط منتشر» عمل می‌کند (دانیالی، ۱۳۹۸: ۲۲۴-۲۲۳). در ایران دوره پهلوی اول نیز رضاشاه طی شانزده سال سلطنت خود (۱۳۲۰-۱۳۰۴) شمسی به پیاده کردن آن چیزی پرداخت که آبراهامیان آن را «نظم نوین» جامعه ایران نام نهاد. در این دوره برای نخستین بار بعد از سقوط صفویه دولت ایران موفق به ایجاد نظم و سلطه گسترده در اقصی نقاط کشور گردید و با تثبیت قدرت خود، قادر شد برنامه بلندپروازانه تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را آغاز نماید (قلی‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۶). دولت پهلوی اول با تاکید بر انقطاع تاریخی و تجددطلبی، سعی کرد تا به گونه‌ای صوری چهارچوب‌های جدیدی برای تغییرات مورد نظر خود پدید آورد (نژادابراهیمی، فرخی و شب‌آهنگ، ۱۳۹۸: ۳۴). معماری نیز از عوامل تاریخی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و رسوم جامعه در عصرهای مختلف جدا نبوده و تحولات بروز یافته در جامعه بر معماری نیز تاثیر بسزائی داشته است (حق‌جو، ۱۳۹۸: ۱۵۴). در این دوره همزمان با تحولات سیاسی، سبک زندگی، فرهنگی، اجتماعی، تکنولوژیکی و نوسازی شهری و به طور کلی مدرنیته، در ساختار جامعه‌ی ایرانی فضاهایی با ویژگی‌های متفاوت از گذشته به وجود آمدند (میرمظفری و عبدالله‌زاده طرف، ۱۳۹۷: ۲۵). بناهای اداری، آموزشی، و خدماتی نظیر کارخانه‌ها از این جمله‌اند. در این پژوهش، پرسشی که مطرح می‌شود این است که آیا می‌توان از منظری متفاوت به فضای معماری نگرینست و اصول و تکنیکی در جهت بررسی سازمان فضایی بناهای عمومی دوره پهلوی اول در شهر تبریز که از کاربری‌های جدید آن زمان محسوب می‌شود یافت؟ تکنیک‌های انضباطی مطرح شده توسط میشل فوکو، می‌تواند افق جدیدی را در این زمینه باز نماید. هدف از این مقاله، بررسی نمود گفتمان‌های انضباطی فضا در جزئیات فضاها و پلان‌های سه کاربری آموزشی (دانشسرای پسران)، اداری (عمارت شهرداری) و خدماتی (کارخانه چرم‌سازی خسروی) شهر تبریز در دوره پهلوی اول می‌باشد.

پیشینه تحقیق

با توجه به مطالعات انجام شده، بررسی تئوری قدرت و تکنیک‌های انضباطی مطرح شده توسط میشل فوکو و تطبیق آن با فضاهای معماری به خصوص ساختارهای کهن به میزان کمی انجام شده است. یکی از مهم‌ترین کتاب‌های میشل فوکو در این رابطه، کتاب «مراقبت و تنبیه» می‌باشد که توصیفی است از چگونگی پدید آمدن شکل مدرن قدرت. میشل فوکو در این کتاب، به تکنیک‌هایی که منجر به انضباط در مکان می‌شود اشاره کرده است. او از دانشگاه‌ها، مدارس، سربازخانه‌ها، کارخانه‌ها و ... به عنوان زندان‌های عصر جدید، نام می‌برد. هم‌چنین در فصل پنجم کتاب «میشل فوکو: فضا، دانش و قدرت» آندری ژلنیتس به گفتمان‌های انضباطی فضا اشاره شده است. کیم داوی در بخشی از کتاب خود تحت عنوان «قاب‌بندی مکان: میانجیگری قدرت در فرم ساخته شده»، روابط فضایی را براساس نظریات

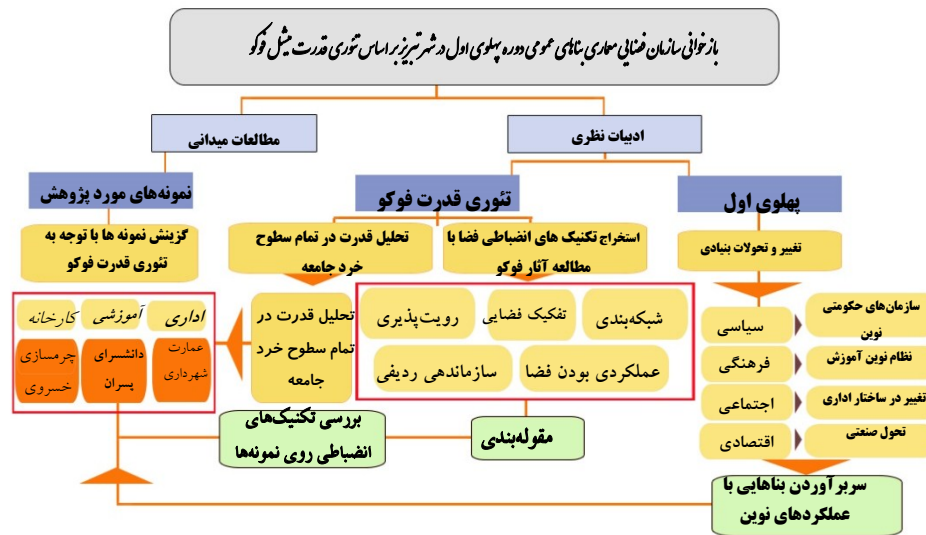
سه فیلسوف مطرح، گیدنز، بوردیو و فوکو مورد تحلیل قرار داده است و میانجیگری‌های قدرت بر معماری را بر این اساس بررسی کرده است. از این رو در تحقیق حاضر با بررسی تئوری قدرت میشل فوکو و تنظیم تکنیک‌های انضباط فضایی اشاره شده در آثار او، به تطبیق این نظریه در ساختار فضایی بناهای عمومی پهلوی اول در شهر تبریز پرداخته شده است.

جدول شماره (۱): مدل مفهومی تحقیق (نکارندگان)

مرحله اول	صورت‌بندی مساله پژوهش	وجود الگوی طراحی برای بناهای عمومی دوره پهلوی اول در شهر تبریز با توجه به تکنیک‌های انضباطی میشل فوکو.
مرحله دوم	تدوین پرسش پژوهش	گفتمان انضباطی فضا با توجه به تئوری قدرت میشل فوکو، چه تاثیری بر سازماندهی معماری بناهای عمومی تبریز در دوره پهلوی اول داشت؟
مرحله سوم	مطالعه مبانی نظری مرتبط با پژوهش	مطالعه‌ی نظری در خصوص تحولات دوره پهلوی اول در مرحله اول و بررسی تئوری قدرت و تکنیک‌های انضباطی میشل فوکو در مرحله بعد.
مرحله سوم	فرضیه پژوهش	به نظر می‌رسد گفتمان‌های انضباطی فضا با توجه به تئوری قدرت میشل فوکو در سازماندهی فضایی معماری بناهای عمومی تبریز در دوره پهلوی اول رعایت شده است.
مرحله سوم	انتخاب واحدهای مشاهده	انتخاب سه نمونه از بناهای آموزشی، اداری و کارخانه‌های تبریز در دوره پهلوی اول از میان جامعه آماری بالادست (بناهای عمومی دوره پهلوی اول در شهر تبریز) بر اساس تئوری قدرت میشل فوکو.
مرحله چهارم	تجزیه و تحلیل آن‌ها	تحلیل بناها از لحاظ سازماندهی
مرحله چهارم	نتیجه‌گیری	تحلیل و تطبیق داده‌های به دست آمده از مرحله سوم بر اساس چهارچوب نظری به دست آمده از مرحله دوم.

روش تحقیق

در این پژوهش با روش تحلیل محتوا به بررسی نمود تکنیک‌های انضباطی فضا در نمونه‌های مورد پژوهش پرداخته می‌شود. تحلیل محتوای کیفی را می‌توان روش تحقیقی برای تفسیر ذهنی محتوای داده‌های متنی از طریق فرآیندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی، و تم‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته شده دانست (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰: ۲۰). مراحل انجام تحلیل محتوا شامل شناسایی اهداف پژوهش، سوالات پژوهش، انتخاب نمونه‌های پژوهشی، مقوله‌بندی و انجام تحلیل محتوا است. در این پژوهش ابتدا با مطالعات کتابخانه‌ای، تکنیک‌های انضباطی میشل فوکو و مولفه‌های فضایی - کالبدی که منجر به کنترل‌گری در فضا می‌گردد، گردآوری شده و در نهایت به تحلیل نحوه نمود این آیتم‌ها در محتوای معماری بناهای عمومی دوره پهلوی اول در شهر تبریز پرداخته شده است.

نمودار شماره (۱): روش تحقیق (نگارندگان)

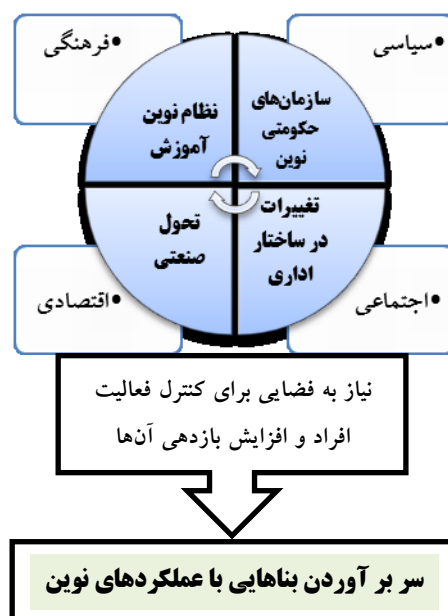
تغییر و تحولات دوره پهلوی اول

روی کار آمدن رضاشاه و تشکیل سلسله پهلوی در سال ۱۳۰۴ شمسی را باید سرآغاز و شروع دوران حکومت مطلقه مدرن با خصایل و ویژگی‌های ایرانی دانست (اکبری، ۱۳۷۸: ۳۱۵). سال‌های ۱۲۹۹ تا ۱۳۲۰ سال‌های تغییر و تحولات عمده و بنیانی در ساختار سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بود که متعاقب آن در معماری و شهرسازی تأثیرپذیری‌های گوناگون و بی‌سابقه رخ داد (کیانی، ۱۳۷۹: ۲۱۴). درک تحولات هنری و به خصوص معماری دوره رضاشاه، بدون پرداختن به این تحولات عملاً راه به جایی نمی‌برد (بانی مسعود، ۱۳۸۸: ۱۸۴). در جدول (۲) تحولات مربوط به این دوره و در نمودار (۲) پاسخ معماری برای نیازهای برآمده از این تحولات آورده شده است:

جدول شماره (۲): تغییر و تحولات دوران پهلوی اول

سیاسی	اجتماعی	اقتصادی	فرهنگی
- تغییر ساختار قدرت	- تولید و توسعه و کار بیشتر	- تولید صنعتی جدید	- به کارگیری وسیع نظام نوین آموزش و پرورش
- پیدایش سازمان‌های تازه حکومتی	- تنوع و تکثیر بیشتر در سازمان‌های اجتماعی	- تحول در روش‌های تولید و تنوع آن	- تجدیدطلبی و ترقی خواهی
- تغییر انتقال قدرت صرف در راس هرم و	- تخصصی شدن فعالیت‌ها	- افزایش ارتباطات تجاری	- تغییر در بیشش فکری و قانونی کردن فعالیت‌های فرهنگی و آموزشی
- تمایل آن به فائده با مشارکت دادن	- تغییر در ساختار اداری و رشد بوروکراسی	- تغییر از شکل بازار به گرایش تجارت و تولید	

گروه‌های مختلف اجتماعی نوسیده

نمودار شماره (۲): نیاز به کاربری‌های جدید با توجه به تحولات دوره پهلوی اول (نگارندگان)

بررسی سیر اقدامات و سیاست‌گذاری‌های انجام شده در دوره پهلوی اول در زمینه معماری و شهرسازی نشان‌گر دگرگونی عمیق در روند تحولات معماری و شهرسازی در این دوره است (بمانیان، ۱۳۸۵: ۱). در دوره پهلوی اول به شکل رسمی و آشکار، معماری جدید در تقابل زیربنایی با معماری سنتی قرار گرفته و دیدگاه‌های نوین سیاسی-اجتماعی در معماری به نمایش در آمد و حاکمیت در واقع با معماری تازه خود، بیان اندیشه‌های نوین خود را اعلام داشت (کیانی، ۱۳۷۹: ۳-۴). با توجه به تغییر حاکمیت و خواست دولت جدید برای مدرنیزاسیون در بخش‌های مختلف مملکت، بناهای بسیاری خصوصاً ساختمان‌های عمومی متعددی در این دوره اجرا شد (قبادیان، ۱۳۹۲: ۱۳۸). وزارتخانه‌ها، کاخ‌ها، بناهای تجاری و بانک‌ها، ساختمان‌های اداری، حکومتی و فرهنگی و ... سر بر آوردند (باور، ۱۳۸۸: ۶۳). در این دوره، سازمان‌های دولتی به تنظیم برنامه‌های جدید برای مدرنیزه کردن روند سیستم کار در ادارات مختلف دست زدند که در بین آن‌ها شهرداری یکی از مهم‌ترین سازمان‌هایی بود که از حالت مفلوک بلدی‌ای خود رها گشته و با یک تغییر شکل اساسی در سیستم سازمانی به نهاد شهرداری تبدیل شد تا بدین وسیله بتواند شرایط اجتماعی و فکری و فرهنگی نوینی در برابر کهنگی تاسیسات اجتماعی و سنت‌ها در یک مرحله تاریخی ایجاد کند (باور، ۱۳۸۸: ۷۰-۶۹). از دیگر عملکردهای جدید معماری می‌توان به کارخانه‌ها اشاره نمود، در این دوره، فناوری ساخت جدید و در کنار آن اندیشه‌های جدیدی

وارد ایران شده بود که نیازهای جدیدی به وجود آمده و در راستای پاسخگویی به این نیازها، معماری جدیدی به نام معماری صنعتی در ایران شکل گرفت که تفاوت‌های زیادی با کارگاه‌های سنتی داشت (نژادابراهیمی و دیگران، ۱۳۹۸: ۳۴). در این نوع معماری، به خاطر داشتن عملکرد و ابعاد و استانداردهای ثابت، فرم معماری ساختمان همانند اجزای یک ماشین، به وظایف خاص از پیش تعیین شده پاسخ می‌گفت، لذا فرم این گونه از ابنیه اغلب مشخص و قابل شناسایی بوده و اکثریت فضاها و همجواری آن در یک سطح صاف گسترش می‌یافت تا در ارتفاع. این ساختمان‌ها دارای سالن‌های وسیع و یک طبقه‌ای بودند که ستون‌هایی آن‌ها را تقسیم می‌کرد. طراحی این بناها به دست مهندسان خارجی [اغلب آلمانی‌ها] صورت گرفت، ولی مصالح به کار رفته در آن‌ها طعم و رنگ ایرانی به آن‌ها بخشید (بانی مسعود، ۱۳۸۸: ۱۸۹). در مدارس این دوره نیز سازمان‌دهی فضایی نوینی صورت گرفت، سازماندهی فضایی به صورت زنجیره‌ای از کلاس‌ها که در یک یا دو طرف یک راهرو چیده شده‌اند دیده می‌شد. سمیعی آذر این ساماندهی فضایی را بنیادی‌ترین تغییر شکل مدارس ارزیابی کرده است (در قیاس با مدارس سنتی) که به قرن‌ها سنت درون‌گرای، حیاط مرکزی و سلسله مراتب سنتی در آرایش اتاق‌های مدرسه پایان داد (دهباشی شریف، ۱۳۸۰: ۲۴۲).

تئوری قدرت میشل فوکو: (فضا- دانش- قدرت)

بر اساس تحلیل فوکو، نظام قدرت در جهان و جامعه مدرن، بسیار ریشه‌دارتر و نامرئی‌تر و اغوا کننده‌تر از قدرت در نظام‌های سنتی است. هدف فوکو برداشتن نقاب از چهره قدرت در جامعه مدرن است. او می‌خواهد نشان دهد که پشت ظاهر رهایی‌نمای جامعه مدرن، خواست سلطه پنهان است (حقیقی، ۱۳۸۱: ۱۹۷). فوکو نظریه جدیدی از قدرت و شیوه اعمال آن در دنیای مدرن ارائه می‌کند (مقدم حیدری، ۱۳۹۵: ۱۷۴). به اعتقاد فوکو، ماهیت قدرت باید در تمامی سطوح خرد جامعه تحلیل شود: در سطح خانواده، مدارس، دانشگاه‌ها، بیمارستان‌ها، کارخانه‌ها و در کلیه اشکال نهادینه شده و سازمان‌یافته موجود در جامعه (پوستر^۱، ۱۹۹۰: ۷۱). هنگامی که فوکو بسیاری از مکان‌های اجتماعی از جمله بیمارستان‌های روانی، زندان‌ها و تبعیدگاه‌ها را بر حسب توسعه تاریخی و از منظر گفتمان قدرت و سلطه مورد مطالعه قرار می‌دهد، به مجموعه‌ای از نهادها یا مکانیسم‌های سیاسی و اجتماعی نظر نمی‌دوزد بلکه او قدرت را به اشکال مختلف و در موقعیت‌ها و فضاهای گوناگون می‌بیند (غلامی سفیدداری، ۱۳۹۰: ۱۸). او به تحلیل روش خاصی در سازماندهی آرایش‌های مکانی زندان‌ها، مدرسه‌ها، و کارخانه‌ها می‌پردازد، روشی که بالاترین درجه رویت‌پذیری را فراهم می‌کند. این شکل از آرایش مکانی در واقع شکل خاصی از رابطه قدرت و محدودسازی رفتارها را اقتضا می‌کند (میلز، ۱۳۸۹: ۷۹). مفهوم نظارت بر دیگران همواره در پی آن بوده است تا ضمن گسترش حیطة نظارت محسوس، گونه‌ای القای قدرت در ساختاری

^۱. Poster

نامحسوس را به نمایش بگذارد. در تمامی فرآیندهای هنری وابسته به دستگاه‌های قدرت، این مساله به وضوح به چشم می‌خورد (کوهن^۱، ۱۹۸۵).

فوکو نظریه جدیدی از قدرت و شیوه اعمال آن در دنیای مدرن ارائه می‌کند (مقدم حیدری، ۱۳۹۵: ۱۷۴). نگرش فوکو از فضای عصر مدرن بر این تأکید دارد که فضاهای خاص چگونه به واسطه گفتمان‌های انضباطی و تکنولوژی‌های قدرت/ دانش تولید، طراحی، ساخته، کنترل و تنظیم می‌شوند. تحلیل وی از پیدایش جامعه انضباطی مدرن، تحلیلی است که در آن قدرت، دانش و فضا در راستای شکل‌گیری چشم‌اندازهای فیزیکی در هم می‌آمیزند و معماری نیز در آن وسیله مهمی برای ساختاردهی به روابط می‌شود (زیلنیک^۲، ۲۰۰۷). از نظر فوکو، فضا در هر شکلی از زندگی جمعی مقوله‌ای بنیادی است؛ فضا اساس هر اعمال قدرتی است (فوکو^۳، ۱۹۸۶: ۲۵۲). در این میان معماری و فضای ساخته شده می‌تواند برای نیل به این مقصود کارساز باشد. معماری در حد واسط زندگی روزمره (نظم نزدیک) و نیروهای حاکمیت ایدئولوژیکی (نظم دور) است. نظم دور در تلاش است تا به کمک معماران بر زندگی روزمره چیره شود (خانی، نامداریان و هاشم‌پور، ۱۳۹۵). معماری با طراحی و سازماندهی فضا و با ایجاد روابط دانش و قدرت، بر ساختار و روابط اجتماعی تأثیر می‌گذارد و فضایی را تولید می‌کند که هم بعد فیزیکی و هم بعد اجتماعی دارد (مرکر^۴، ۱۹۷۱؛ چمرو^۵، ۲۰۰۳؛ هفت^۶، ۲۰۰۳). فضا برای فوکو، بیش از آن که محملی برای مفاهیم انتزاعی باشد در درجه اول جایی است که گفتمان‌های قدرت و دانش تبدیل به مناسبات واقعی قدرت می‌شوند. گفتمان‌های مسلط، معانی و ارزش‌هایی را حک می‌کنند که به دنبال تحدید و ترسیم استفاده کارکردی و کارآمد از فضا برای مقاصد خاص و نیز برای جمعیت‌ها و فعالیت‌های معین‌اند. از نظر وی فضا را باید با نیازهای کارکردی قدرت در ارتباط دانست. آن چه که باید مورد توجه قرار گیرد ظهور مجموعه نوینی از کردارهای خاص فضایی است (زیلنیک، ۲۰۰۷: ۱۳۱). درباره فضای مورد نظر و رابطه آن با ساخت قدرت، می‌توان اذعان کرد که انضباط، مستلزم ایجاد حصار و اختصاصی کردن یک مکان و بستن مکان‌های دیگر بر روی خود با معماری‌های گوناگون مورد استفاده، همراه بوده است (فوکو، ۱۳۹۰: ۱۸۰-۱۷۷). در این جاست که نوعی نظام سراسربین را در فضا احساس می‌کنیم. نظام سراسربین، نوعی جا دهی بدن‌ها در مکان است که سبب توزیع بدن‌ها و ارتباط مرکزها و مجراهای قدرت به یکدیگر می‌شود و از شمار کسانی که قدرت را اعمال می‌کنند، کاسته و کسانی که قدرت بر آنها اعمال می‌شود را افزایش می‌دهد. این نیرو می‌تواند بی‌سر و صدا اعمال شود و شامل ساز و کاری است که اثرهای آن، زنجیروار به هم متصل هستند. نظام سراسربین، قدرت «ذهن بر ذهن» را امکان‌پذیر

1. Cohen
2. Zieleniec
3. Foucault
4. Mercer
5. Chemero
6. Heft

می‌سازد و دست‌یابی به قدرت که در ابعادی بی‌سابقه است، می‌تواند در هر کارکرد (آموزشی، درمانی، تولیدی، یا تنبیهی) ادغام شود. این نظام‌های سراسری می‌توانند در معماری تحقق یابند (همان: ۲۵۷-۲۵۶). اثر سراسری یکی از موارد ذکر شده در رابطه با ایجاد انضباط در مکان می‌باشد، برای بررسی قدرت در کالبد معماری لازم است تا تکنیک‌های دیگری که از نظر فوکو منجر به انضباط در مکان می‌شود، مورد بررسی قرار گیرد، با مطالعات آثار میشل فوکو به آیتم‌های ذکر شده در جدول (۳) دست یافتیم:

جدول شماره (۳): تکنیک‌های انضباطی فضا از نظر میشل فوکو (نگارندگان)

تکنیک‌ها	توضیح
هنر توزیع‌ها (بدن‌های رام)	اختصاصی کردن یک مکان ناهمگن با همه مکان‌های دیگر و بسته به روی خود (فوکو، ۱۳۸۷: ۱۷۷). هر فرد جای خاص خود را می‌یابد. از توزیع‌های گروهی و پیوندهای بی‌فایده و خطرناک اجتناب می‌شود. باید در هر لحظه بتوان رفتار فرد را مراقبت کرد (فوکو، ۱۳۸۷: ۱۷۹).
قاعده مکان‌های کارکردی	ضرورت مراقبت و قطع ارتباط‌های خطرناک، ایجاد مکانی مفید و تقسیم‌بندی و خانه‌خانه کردن دقیق و سفت و سخت مکان ضرورت پیدا می‌کند و با سری کردن و تشکیل شبکه دائمی، اغتشاش‌ها حذف می‌شود (فوکو، ۱۳۸۷: ۱۸۰-۱۸۱).
هنر تمایزگذاری	تفکیک فضا به دلیل تصریح یک دیسپلین خاص، از بین بردن گردش پراکنده‌ی افراد، پرهیز از لختی استفاده-ناپذیر و خطرناک فضا با هدف مقابله با فرار از کار، ضد ولگردی و ضد تمرکز و فراهم کردن امکان نظارت بر رفتار هر یک از افراد در هر لحظه (ژلینتس، ۱۳۸۶).
سازماندهی مکان ردیفی	انضباط با سازمان‌دهی «سلول‌ها» و «مکان‌ها» و «ردیف‌ها»، مکان‌های در هم بافته‌ای را هم از لحاظ معماری، هم کارکردی و هم از لحاظ پایگان‌بندی می‌سازند. این مکان‌ها هم اطاعت افراد را تضمین می‌کنند و هم اقتصاد بهینه زمان و حرکت‌ها را. هدف سازمان دادن به کثرت و برخوردار شدن از ابزاری برای مشاهده و بررسی این کثرت و تسلط بر آن است (فوکو، ۱۳۸۷: ۱۸۶).
کنترل فعالیت	برای هر حرکت، یک راستا و دامنه و مدت تعیین شد؛ ترتیب توالی حرکت‌ها مقرر شد. و زمان، و به همراه آن، تمامی کنترل‌های باریک‌بینانه قدرت در بدن رسوخ کرد (فوکو، ۱۳۸۷: ۱۹۰).
هم پیوستگی بدن و حرکت	کنترل انضباطی بهترین پیوستگی و رابطه را میان یک حرکت و وضع کلی بدن که شرط کارایی و سرعت این حرکت است بر قرار می‌کند. در استفاده درست از بدن که استفاده درست از زمان را امکان‌پذیر می‌کند، هیچ بی‌کارگی یا بی‌فایده‌گی جایز نیست؛ همه چیز باید برای ساختن پایه‌ای برای عمل مطلوب فراخوانده شود (فوکو، ۱۳۸۷: ۱۹۰).
مفصل‌بندی بدن-شی	انضباط هر یک از آن روابطی را که بدن باید با شئی که روی آن کار می‌کند برقرار کند تعریف می‌کند (فوکو، ۱۳۸۷: ۱۹۱).
مراقبت پایگان‌مند (الگوی اردوگاه)	معماری‌ایی که دیگر صرفاً به منظور دیده شدن (شکوه و جلال قصرها) یا مراقبت از مکان بیرونی (هندسه دژها) انجام نمی‌شود بلکه کنترل مفصل‌بندی شده و جزء به جزء درونی را امکان‌پذیر می‌کند. نوعی از معماری مطرح شد که بتواند عاملی باشد برای دگرگونی فردها، یعنی تاثیر بر کسانی که این معماری آنان را در خود جا می‌دهد، تسلط یافتن بر رفتار آنان، تجدید اثرهای قدرت در میان آنان، فراهم آوردن شناخت آنان، و تغییر و اصلاح آنان. طرح ساده و قدیمی بسته و محصور کردن به تدریج جای خود را به محاسبه مداخله‌ها، مکان‌های پر و خالی، گذرگاه‌ها و ورنمایی‌ها ^۷ می‌دهد (فوکو، ۱۳۸۷: ۲۱۶).
طرح پانتیکون (سراسری)	اثر اصلی سراسری عبارت است از ایجاد حالتی همیشگی و پایدار در فرد محبوس شده که از رویت‌پذیری خود آگاه باشد، حالتی که عملکرد خودکار قدرت را تضمین می‌کند (فوکو، ۱۳۸۷: ۲۵۰). فوکو می‌گوید هر زمان که با جمعیتی از افراد رو به روییم که باید کار یا رفتاری را بر آنان تحمیل کرد، می‌توان از طرح سراسری استفاده کرد. می‌توان سراسری را البته با انجام تغییرهایی ضروری در تمامی موسسه‌هایی که باید در آنها شماری از افراد در محدوده‌های مکانی نه بسیار وسیع تحت مراقبت قرار گیرند به کار گرفت (همان: ۲۵۶).

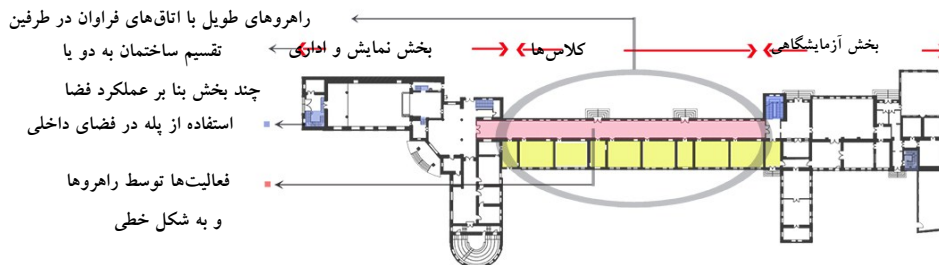
تبریز در دوران پهلوی اول

پس از استقرار سلطنت رضاشاه پهلوی در ایران تغییرات اساسی در کلیه شئون اجتماعی، فرهنگی کشور آغاز شد؛ تبریز نیز که شهر اول کشور بعد از پایتخت و به عنوان مهم‌ترین شهر مطرح بود، از این تغییرات مستثنی نبود (مشکور، ۱۳۵۲: ۲۶۳؛ قلی‌زاده، ۱۳۹۸: ۸-۷). در تبریز نیز همانند شهرهای دیگر اقداماتی در جهت تغییر سیمای کالبدی آن از یک شهر سنتی به شهری امروزی صورت گرفت. دگرگونی در مفهوم عملکرد اجتماعی- فرهنگی شهر و تبلور کالبدی- فضائی آن با تعریفی کاملاً متفاوت از آن چه بوده است سبب شد تا تعامل دو مفهوم جدید و کهن، نو و سنتی، فرهنگی و بومی اولین تأثیرات اجتماعی خود را بروز دهد. دگرگونی ساختار شهر در سال‌های پس از دهه ۱۳۰۰ ه.ش، زمینه شکل‌گیری فضاهای شهری جدیدی را فراهم آورد که از هر دو وجه عملکردی و کالبدی، از فضاهای شهری سنتی متفاوت بود. در بعد عملکرد، بافت شهر محل استقرار فعالیت‌هایی شد که بسیاری از آن‌ها زاده شیوه نوین زندگی در آن سوی مرزها بود و پیشینه‌چندانی نه تنها در تبریز بلکه در کشور نداشت. مهم‌ترین این فعالیت‌ها آموزش به سبک نوین، فعالیت‌های خدماتی- تجاری، خدمات درمانی و اداری جدید بود (ستارزاده، ۱۳۸۶: ۱۶۰-۱۵۰). شهرداری، دانشسرای پسران، سیلوی تبریز، باشگاه افسران، از بناهای دولتی است که در زمان سلطنت رضاشاه تا سال ۱۳۲۰ ه.ش در تبریز ساخته شده است. گذشته از این‌ها بر اثر اقدامات دولت کارخانجات کبریت‌سازی، چرم‌سازی، نخ‌ریسی و برق نیز دایر گردید (نژاد ابراهیمی و دیگران، ۱۳۹۸: ۲۶۴).

در این پژوهش برای بررسی تکنیک‌های انضباطی فوکو سه کاربری آموزشی (دانشسرای پسران)، اداری (عمارت شهرداری) و خدماتی (کارخانه چرم‌سازی خسروی) در نظر گرفته شده است، چون هم از کاربری‌های نوین محسوب می‌شوند و هم ایجاد نظم و کنترل فعالیت‌های افراد در این فضاها لازم است. در ادامه به معرفی و بررسی جزئیات معماری نمونه‌های مورد پژوهش پرداخته شده است:

دانشسرای پسران

وزارت فرهنگ وقت ساختمان دانشسرای تربیت معلم را در سال ۱۳۱۴ ویژه پسران بنا نهاد و این بنا در سال ۱۳۱۵ افتتاح گردید. طبقه اول شامل ساختمان شامل ۶ کلاس، یک سالن نمایش، یک آمفی تئاتر، ۱۵ اتاق مختلف برای آزمایشگاه، نهارخوری، انبار و کارهای دفتری و آشپزی می‌باشد. در این طبقه پلان به سه قسمت تقسیم شده و هر قسمت ورودی جداگانه دارد. قرار گرفتن ردیفی اتاق‌های اداری و کلاس‌ها کنار هم و طراحی عملکردی فضا منجر به حذف پرتی فضا گشته و با تخصیص فضایی باریک و طولی برای سیرکولاسیون از گردش پراکنده و تجمع جلوگیری می‌شود.

تصویر شماره (۱): پلان طبقه اول دانشسرای پسران (نکارندگان)

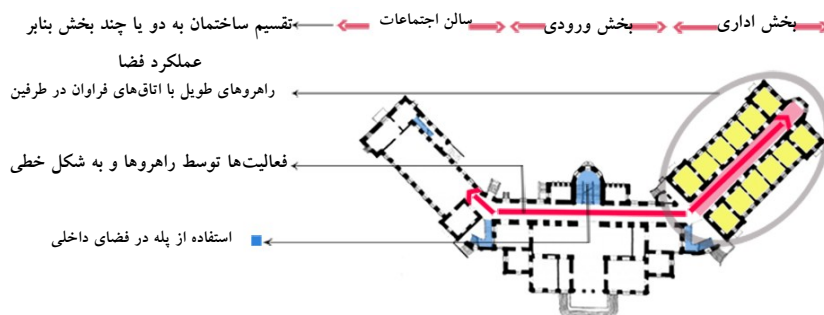
در طبقه دوم ۷ اتاق برای خوابگاه و ۱۲ اتاق مخصوص کارهای اداری و دفتری و کتابخانه در نظر گرفته شده است. طراحی سلول‌وار و عملکردی با سیرکولاسیون مشخص در این طبقه نیز نمایان است:

تصویر شماره (۲): پلان طبقه دوم دانشسرای پسران (نکارندگان)

عمارت شهرداری تبریز

بنا در سال ۱۳۱۸-۱۳۱۴ ه.ش ساخته شده و با پلانی شبیه عقاب در حال پرواز، بسیار شبیه به ساختمان‌ها و سبک معماری آلمانی‌ها در آن دوره می‌باشد. ایجاد فضایی برای استقرار یکی از نهادهای نوین با عملکرد اداری و تبدیل شدن به یک نماد شهری از نیازهای اصلی طرح بوده است. همچنین از نظر نوع کاربری، فرهنگ جدیدی در انواع ساختمان‌های رایج در زمان خود، محسوب می‌شد (میرمیران، ۱۳۸۸: ۱۵۹). ساختمان در سه طبقه طراحی شده، پلان طبقات همکف و اول به صورت مشابه طراحی شده‌اند. بال غربی در طبقه همکف و اول به فضاهای اداری اختصاص یافته که با الگوی راهرو در وسط و قرار گرفتن ردیفی اتاق‌های اداری کنار هم منجر به سازماندهی سلولی فضا گشته است. ورودی اتاق‌های اداری به صورت شفاف طراحی شده و به رویت‌پذیر بودن و القای حس کنترل‌گری کمک کرده است.

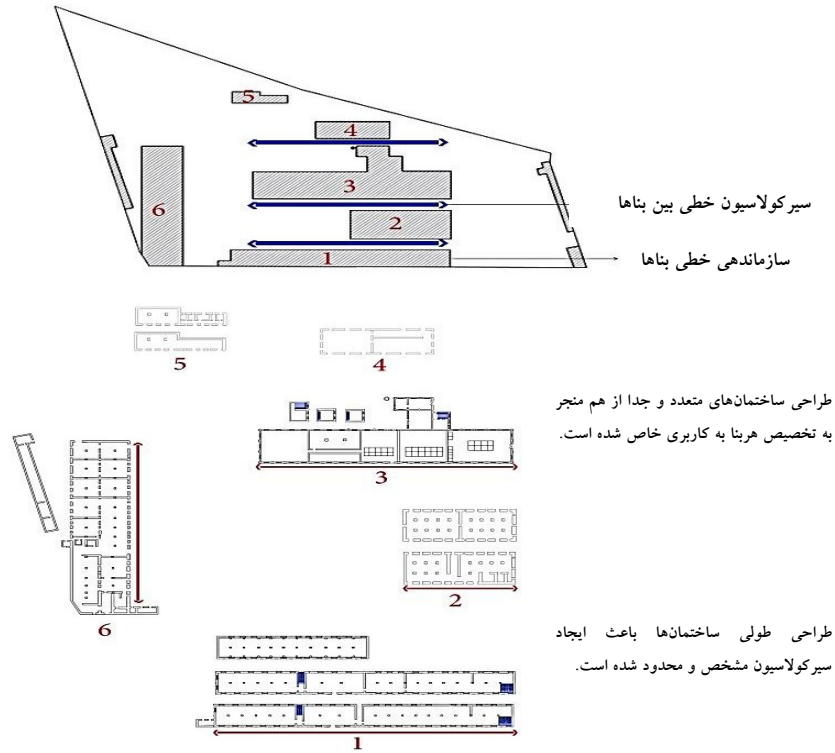

تصویر شماره (۳): پلان طبقه همکف عمارت شهرداری تبریز (نگارندگان)

کارخانه‌ی چرم‌سازی خسروی

فعالیت‌های ساختمانی مجموعه در سه مرحله انجام گرفته است که تنها مرحله اول آن مربوط به دوره پهلوی اول می‌باشد:

مرحله اول در سال ۱۳۱۰ ه.ش آغاز شده است. این مرحله چهار سال به طول انجامید و در سال ۱۳۱۴ به طور رسمی توسط رضاخان افتتاح و شروع به کار و تولید کرد. با شروع مرحله اول ابتدا ساختمان شماره ۱ در دو طبقه، ساختمان شماره ۲ و ۳ در یک طبقه و در نهایت سالن موتورخانه احداث شدند. این مرحله با احداث منزل مهندس، انبار آهک و دودکش اصلی به پایان رسید. با شروع کار کارخانه و جهت گسترش کار و تولید بیشتر در سال ۱۳۱۶ احداث ساختمان دیگری برای تولید زیره چرمی، آغاز شد و از نیمه سال ۱۳۱۷ شروع به فعالیت نمود (نارنگی و دیگری، بی‌تا: ۲۷). در این مجموعه طراحی مجزای بناها منجر به تفکیک فضایی و تخصیص هر بنا به کاربری خاص شده است. طراحی خطی بناها که با وجود ستون‌ها منجر به ایجاد شبکه نامرئی در پلان‌ها شده به ایجاد سیرکولاسیون مشخص و حذف گردش پراکنده کمک کرده است. نبود جداگرهای فضایی در سالن‌های طولی کارگاه‌ها به تحت کنترل قرار دادن فعالیت کارگران کمک کرده است.

تصویر شماره (۴): سایت پلان و پلان‌های کارخانه چرم‌سازی خسروی (نگارندگان)

در جدول (۴) با ارائه الگوهای شماتیک به بررسی مولفه‌های انضباط فضایی میشل فوکو در پلان نمونه‌های مورد پژوهش پرداخته شده است:

جدول شماره (۴): الگوهای شماتیک نمونه‌های پژوهشی بر اساس بررسی تکنیک‌های انضباطی فضا (نگارندگان)

آیتم‌ها	کاربری‌ها		
	آموزشی	اداری - حکومتی	خدماتی
	دانشسرای پسران	شهرداری	کارخانه چرم‌سازی
تفکیک فضایی			
سیرکولاسیون مشخص			
سازماندهی سلولی			
شبکه‌بندی			

با بررسی‌های انجام گرفته به شباهت سازماندهی فضایی در کاربری‌های مورد نظر می‌توان پی برد. طراحی طولی ساختمان‌ها، پلان شبکه‌بندی شده، الگوی راهرو وسط و اتاق‌ها در اطراف، سیرکولاسیون محدود و طراحی سلول‌وار در نمونه‌های مورد پژوهش دیده می‌شود.

نتیجه گیری

از نظر فوکو طراحی و سازماندهی فضا با استفاده از اصول و ضوابط خاصی باعث ایجاد کنترل فضایی و سازماندهی ارتباطات فردی و اجتماعی شده و قدرت و نظم پنهانی را در فضا القا می‌کند. ایجاد و القای نظم و کنترل گری فضایی در کاربری‌هایی که در آن‌ها به رعایت انضباط، محدودیت گردش، نظم گروهی و القای قدرت نیاز است، حائز اهمیت می‌باشد. راهکارهای طراحی فضا با توجه به تکنیک‌های انضباطی میشل فوکو و تاثیر آن بر نظم فضایی و افزایش کارایی در ساختارهای معماری در جدول (۵) آورده شده است:

جدول شماره (۵): راهکارهای طراحی فضا با توجه به تکنیک‌های انضباطی میشل فوکو (نکارندگان)

تکنیک‌های انضباطی فوکو	عملکردی بودن فضا	سازماندهی ردیفی	شبکه‌بندی	تکنیک فضایی	رویت‌پذیری
تاثیر تکنیک‌ها بر نظم و کارایی	افزایش کارایی/ کنترل فعالیت	تبدیل جمعیت پراکنده و خطرناک به کثرت‌هایی منظم	از بین بردن پیوندهای خطرناک و گردش پراکنده	شناخت و تسلط بر فضا	محدوده‌سازی رفتار
طراحی معماری بر اساس تکنیک‌ها	طراحی عملکردی فضا/ کاهش پرت فضایی	چینش ردیفی و هم‌اندازه فضاها کنار هم	سیرکولاسیون محدود و مشخص/ منضبط‌بندی فضایی/ کنترل درونی فضا	دیوارکشی/ تقسیم فضایی/ محصوریت	ایجاد شغافیت بصری در فضا/ ایجاد پر و خالی

طبق بررسی‌های انجام شده و تطبیق تکنیک‌های انضباطی مورد نظر میشل فوکو در سه کاربری آموزشی (دانشسرای پسران)، اداری (عمارت شهرداری) و خدماتی (کارخانه چرم‌سازی خسروی) شهر تبریز به این نتیجه رسیده شد که اکثر آیت‌ها در بناهای مورد نظر رعایت شده است. اصل شبکه‌بندی، طراحی سلولی با الگوی راهرو وسط و اتاق‌ها در اطراف، سیرکولاسیون محدود جهت حذف گردش‌ها و تجمع‌های خطرناک در بناهای مورد نظر رعایت شده است، این امر منجر به عملکردی بودن و حذف پرتی فضا می‌شود. طراحی شفاف ورودی‌ها، طراحی طولی فضا بدون جدا کننده فضایی از موارد قابل اشاره جهت افزایش رویت‌پذیری می‌باشد که در نمونه‌ها دیده می‌شود. همه موارد ذکر شده، تاثیر و اهمیت طراحی معماری با رعایت اصولی خاص در ایجاد فضایی کارآ برای کنترل فعالیت، ایجاد ارتباطات سودمند و افزایش عملکرد را نشان می‌دهد.

منابع

- احمدی پور، زهرا؛ میرشکاران، یحیی؛ و هورکاد، برنارد. (۱۳۹۳). سازماندهی سیاسی فضا در ساختارهای بسیط، ژئوپولیتیک. ۱۰، (۳)، صص ۱۹۹-۱۷۶.
- امید، حسین. (۱۳۳۲). **گرایش‌ها و رویکردهای نظری معماری بناهای دولتی و حکومتی دوره پهلوی اول و دوم**. جلد ۲. تبریز: فرهنگ.
- بانی مسعود، امیر. (۱۳۸۸). **معماری معاصر ایران: در تکاپوی بین سنت و مدرنیته**. تهران: نشر هنر معماری قرن.
- بور، سیروس. (۱۳۸۸). **نگاهی به پیدایی معماری نو در ایران**. تهران: نشر فضا.
- بمبانیان، محمدرضا. (۱۳۸۵). عوامل موثر بر شکل‌گیری معماری و شهرسازی در دوره پهلوی اول، **مدرس هنر**. ۱، (۱)، صص ۸-۱.
- حاجی‌رضا طهرانی، امیر. (۱۳۸۹). **تولید جنسیتی فضای عمومی: بررسی گفتمان تفکیک جنسیت در فضاهای عمومی شهر تهران (نمونه موردی مترو)**. دانشگاه علم و فرهنگ.
- حق‌جو، امیر؛ سلطان‌زاده، حسین؛ طهرانی، فرهاد؛ و آیوازیان، سیمون. (۱۳۹۸). **گرایش‌ها و رویکردهای نظری معماری بناهای دولتی و حکومتی دوره پهلوی اول و دوم، مطالعات هنر اسلامی**. ۱۵، (۳۴)، صص ۱۷۰-۱۵۴.
- حقیقی، شاهرخ. (۱۳۸۱). **گذار از مدرنیته (نیچه، فوکو، لیوتار، دریدا)**. تهران: آگه.
- دانیالی، عارف. (۱۳۹۸). **امپراتوری نگاه خیره: از قدرت منتشر فوکویی به کیچ در کوندرا (مطالعه موردی: رمان بار هستی)**. پژوهش‌های فلسفی. ۱۳، (۲۹)، صص ۲۳۷-۲۲۰.
- خانی، سمیه؛ نامداریان، علی‌احمد؛ و هاشم‌پور، پریسا. (۱۳۹۵). **کاوشی در مفهوم فضای معماری به کمک نظریه زندگی روزمره**. در مجموعه مقالات همایش بین‌المللی افق‌های نوین در مهندسی عمران، معماری و شهرسازی و مدیریت فرهنگی شهرها. تهران: انجمن افق نوین علم و فناوری.
- دهباشی شریف، مزین. (۱۳۸۰). **عوامل موثر بر طرح بناهای آموزشی نوین دوره پهلوی اول**. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- رشیدزاده، الهام؛ طهماسبی، ارسلان؛ و حبیبی، فواد. (۱۳۹۸). فضای معماری در سطره سرمایه: واکاوی شکل‌گیری فضای معماری از دیدگاه نظریه‌ی تولید فضای لوفور، **اندیشه معماری**. ۳، (۶)، صص ۲۲۰-۲۰۴.
- زارع، آرزو؛ و شریفی، رویا. (۱۳۹۲). **بررسی نظریه قدرت میشل فوکو در فضاهای شهری**. اولین همایش ملی شهرسازی و معماری در گذر زمان، قزوین: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره).
- شیخ اسدی، فاطمه؛ کاظم‌زاده، مرضیه؛ و هاشم‌نژاد، هاشم. (۱۳۹۵). اصول سازمان‌دهی موثر بر ایجاد تصاویر ذهنی بینندگان در باغ شاهزاده ماهان، **آرمانشهر**. ۱۷، (۱۷)، صص ۹۰-۷۹.
- صیاد، امیرحسین؛ غریب‌پور، افرا؛ و دلشادسیاهکلی، مهسا. (۱۳۹۸). فضامندی و بدن آگاهی: بازخوانش مفهوم فضا در تجربه معماری نمونه موردی: موزه هنرهای معاصر تهران، **باغ نظر**. ۱۶، (۷۵)، صص ۸۲-۷۱.
- عباسزادگان، مصطفی. (۱۳۸۱). **روش چیدمان فضا در فرآیند طراحی شهری، مدیریت شهری**. ۹، صص ۷۵-۶۴.
- عبدالله‌زاده، پونه؛ افضل طوسی، و عفت‌السادات. (۱۳۹۵). بررسی گفتمان قدرت در نگارش تاریخ هنر و معماری و شهرسازی ایران در عصر ساسانی و ورود اسلام، **مدیریت شهری**. ۴۵، صص ۳۸۸-۳۶۹.
- غلامی، ساهره. (۱۳۹۲). **بررسی سینمای هتروتوپایی با رویکردی به مفهوم گفتمان قدرت فوکو، کیمیا هنر**. ۸، صص ۵۸-۴۵.
- غلامی سفیداربنی، ساهره. (۱۳۹۰). **بررسی سینمای هتروتوپایی با رویکردی به مفهوم گفتمان قدرت در اندیشه فلسفی میشل فوکو**. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- فوکو، میشل. (۱۳۹۰). **پیدایش کلینیک: دیرینه‌شناسی ادراک پزشکی**. ترجمه: یحیی، امامی. تهران: نقش و نگار.
- فوکو، میشل. (۱۳۹۰). **اراده به دانستن**. ترجمه: نیکو، سرخوش؛ و افشین، جهان‌دیده. تهران: نشر نی.

- فوکو، میشل. (۱۳۸۷). **مراقبت و تنبیه: تولد زندان**. ترجمه: نیکو، سرخوش؛ و افشین، جهانزاده. تهران: نشر نی.
- قبادیان، وحید. (۱۳۹۲). **سبک‌شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران**. تهران: علم معمار.
- قلی‌زاده، محرم. (۱۳۹۸). **تبریز در دوره رضاشاه (مروری بر وضعیت فرهنگی و اجتماعی تبریز در دوره پهلوی اول)**. تبریز: آذرتوران.
- کاشی، غلامرضا. (۱۳۹۰). تحلیل فضا به مثابه گفت‌وگو میان میدان، **مطالعات اجتماعی ایران**. ۵، (۲)، صص ۱۲۹-۱۰۱.
- کچویان، حسین؛ و زائری، قاسم. (۱۳۸۸). ده گام اصلی روش‌شناختی در تحلیل تبارشناسانه فرهنگ با اتکا به آراء میشل فوکو، **راهبرد فرهنگ**. (۷)، صص ۳۰-۷.
- کیانی، مصطفی. (۱۳۸۱). **دگرگونی اندیشه‌ها، پیدایش و شکل‌گیری معماری دوره بیست ساله معاصر ایران**. تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- کیانی، مصطفی. (۱۳۷۹). **دگرگونی اندیشه‌ها، پیدایش و شکل‌گیری معماری دوره بیست ساله معاصر ایران ۱۳۲۰-۱۳۹۹**. تهران: دانشکده هنرهای زیبا.
- مقدم حیدری، غلامحسین. (۱۳۹۵). ارزیابی تاثیر معماری سراسرین بر نظریه قدرت فوکو. **روش‌شناسی علوم انسانی**. (۸۹)، صص ۱۹۴-۱۷۳.
- میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی.
- میرمظفری، هدا؛ و عبدالله‌زاده طرف، اکبر. (۱۳۹۷). بازشناسی اصول طراحی شهری میدین شکل گرفته در دوره پهلوی اول، **باغ نظر**. (۶۱)، صص ۳۸-۲۵.
- میرمیران، هادی؛ اعتصام، ایرج؛ و میرمیران، حمید. (۱۳۸۸). **معماری معاصر ایران: ۷۵ سال تجربه بناهای عمومی**. (جلد ۱)، تهران: شرکت طرح و نشر پیام سیما.
- میلاتی، توحید. (۱۳۹۰). **مفهوم قدرت در اندیشه میشل فوکو**. تبریز: دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی.
- میلز، سارا. (۱۳۸۹). **میشل فوکو**. ترجمه: داریوش، نوری. تهران: نشر مرکز.
- نارنگی، مهدی؛ و بیته، حامد. (بی‌تا). **ارزیابی و مستندسازی فعالیت‌های مرمتی انجام شده در مجموعه تاریخی چرم-ساز**. تبریز: دانشگاه هنر اسلامی.
- نژادابراهیمی، احد؛ فرخی، شهین؛ شب‌آهنگ، مهسا. (۱۳۹۸). الگوشناسی معماری کارخانه‌های صنعتی پهلوی اول در تبریز، **نقش جهان**. ۹، (۱)، صص ۴۴-۳۴.
- Bell, M. M. (1994). **Childerly: Nature and Morality in a Country Vilage**. Chicago: Chicago Press.
- Foucault, M. (1986). **Space, Knowledge and power**. In Rabinow, P. (Ed.) *The foucault Reader*, Harmondsworth, penguin.
- Heft, H. (2003). Affordances, Dynam-ic Experience, And the Challenge of Reific-tion, **Ecological Psychology**. 15, (2), P. p: 210-213.
- Mercer, D. (1971). The Role of Perception in The Recreation Experience: A Review and Discussion, **Leisure Research**. 3, (4), P. p: 261-276.
- Poster, M. (1990). **Foucault, Marxism and History**. Cambridge, Polity Press.
- Soaita, A. M., & Dewilde, C. (2019). A Critical-Rralist View of Housing Quality within The Post Communist EU States: Progressing Towards A Middle-Range Explanation, **Housing, Theory and Society**. 36, (1), P. p: 44-75.
- Vaughan, L. (2007). Spatial syntax of urban segregation, **Progress in planning**. 67, P.p: 205-294
- Zieleniec, A. (2007). **Space and Social Theory**. Uk: Sage.

Evaluation of Social concepts of architectural space organization of public buildings in the first Pahlavi era in Tabriz based on Michel Foucault's theory of power

Noushin Ghorbani

Ph. D. Student, Department of Architecture, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

Sahar Toofan

Assistant Professor, Department of Architecture, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

Habib Shahhosseini

Assistant Professor, Department of Architecture, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

Nima Valizadeh

Assistant Professor, Department of Architecture, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

Hassan Sattari Sarbangoli

Assistant Professor, Department of Architecture, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

Changes in the building space organization in the first Pahlavi era in public buildings in Tabriz, Iran are evident. The question is whether it is possible to study the hidden pattern in modern architectural structures from the perspective of sociological principles and use it as a fixed pattern in architecture and control the people in the building behaviorally? In this regard, Michael Foucault, who relates space to the functional needs of power, introduces disciplinary techniques that lead to the control of people in the space. The goal of this study is to compare Michael Foucault's disciplinary techniques such as space functionality, row organization, gridding, spatial separation and visibility, which lead to enhanced performance, activity control, removal of scattered circulation and space wastage, spatial dominance and individual behavior control, in three case studies that include a leather factory, a municipality building and a boys' training college in Tabriz in the first Pahlavi era. This study is qualitative and done by analyzing case studies and the findings are the result of library resources, and field observations. The results of this study show that, items such as cellular structure of the space, customization of places, elimination of scattered circulation by a certain and limited circulation design, elimination of space wastage by functional design of the space and the proportionality of the space with the body have been employed in the case studies.

Key words: *Architectural space organization, The First Pahlavi, Michel Foucault, Theory of Power, Disciplinary techniques of space.*